

עיונים בנוסח ברכות השחר

סדר ברכות השחר מובא בטור (או"ח סי' מ"ו). מנהג קדום הוא לסדר הברכות ביחד "שתקנו על סדור העולם" (לשון הטור שם), ולא כל ברכה בזמן שחל החיוב לאמרה כמובא בברכות (ס: כי מתער אומר אלקי נשמה שנתת בי וכו'). אח"כ יאמר הג' ברכות שמופיעים במנחות (מג:): – שלא עשני ע"ג, שלא עשני עבד, ושלא עשני אשה.¹ ממשיכים בתפילת רבי (ברכות טז.) "יהי רצון ... שתצילנו היום", ובמנהג אשכנז מוסיפים "רבוץ כל העולמים ... אבל אנחנו ... לפיכך", הפסוק הראשון של קריאת שמע, ברכת "אתה הוא עד שלא נברא העולם", ו"אתה הוא ה' אלקינו". ההמשך של ברכות השחר הוא ברכות התורה, פרשת התמיד, ומשנת איזהו מקומן.

על מקומם של ברכות התורה בנוסח אשכנז כותב הטור: "והוקשה לי על זה הסדר לומר פסוקים קודם ברכת התורה ונהגתי בעצמי מיד אחר ברכת אלקי נשמה לברך ברכת התורה ולומר אחריה פרשת ברכת כהנים ולסדר הברכות וי"ר ורבוץ העולמים וכו' עד לעיניכם אמר ה'".

בסימן ו' הטור מביא שתי דעות בנוגע לברכת אלקי נשמה. השיטה הראשונה מצריכה להסמיך ברכה זו לברכת אשר יצר והשניה אינה דורשת זאת. נקודת המחלוקת היא אם ברכת אלקי נשמה נחשבת כברכה הסמוכה לחברתה (ולכן אינה פותחת ב"ברוך") או לא (עיי' ברכות מו. ופסחים קד:). אם היא סמוכה, מעיר הטור, צריך ברכה אחרת לפניה. אבל אם אינה נחשבת כברכה הסמוכה מפני שהיא ברכת הודאה (תוס' ברכות מו. ד"ה כל הברכות) אין צורך לצרף ברכת אלקי נשמה לשום ברכה אחרת² וכן פסק הטור.³

¹ הטור מזכיר שבסידורי אשכנז אומרים ברכות אלה אחר ברכת הנותן לשכוי בינה ובסידורי ספרד אחר המעביר שינה "ואין חשש".

² צ"ע שהגמ' אינה מפרטת ברכת הודאה כיוצא מן הכלל של "כל הברכות כולן פותח בהן בברוך".
דרך אגב, לאלו הסוברים שברכת אלקי נשמה סמוכה לחברתה, צ"ע מפשטות הגמ' שהבאנו לעיל, שהמתעורר משנתו מברך מיד אלקי נשמה בלי שום ברכה לפניו. הרי שאינה ברכה הסמוכה לחברתה. ובאמת מטעם זה פוסק הטור דאין צריך לצרף הברכות. על שאלה זו עונה

הנה בסדורי אשכנז נמצאים כמה נוסחאות. בסדור עבודת ישראל שנערך ע"י ר' יצחק בן אריה דוב המכונה זליגמן בער (רדלהיים, תרכ"ח/1868) וכן בסדור שפת אמת מאת וואלף היידנהיים (ג"כ מודפס ברדלהיים) שמייצגים את נוסח אשכנז המערבי (גרמניה), סדר ברכות השחר דומה מאוד לתיאור בעל הטורים: (1) אדון עולם; (2) על נטילת ידים; (3) אשר יצר. ואז באה הערה: "ברוב קהילות אשכנז מתחילים כאן אלקי נשמה". (4) לעסוק בדברי תורה, והערב נא (5); אשר בחר בנו (שתי ברכות אלו נקראין ברכות התורה); (6) ברכת כהנים; (7) משנת אלו דברים; (8) ברייתא של אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם; (9) אלקי נשמה שנתתי בי; (10) אשר נתן לשכוי בינה; (11) ג' ברכות הנמצאות בגמ' מנחות (מג:): שלא עשני נכרי⁴, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה; (12) י"א ברכות השחר מ"פוקח עורים" עד "המעביר שינה"; (13) תפילת רבי (יהי רצון); (14) "לעולם יהא אדם" עד הפסוק הראשון של קריאת שמע; (15) אתה הוא עד שלא נברא העולם; (16) אתה הוא ה' אלוקינו. לאחר מכן מופיעה עוד הערה הקשורה להערה הראשונה: "ברוב קהילות אשכנז אומרים כאן ברכת התורה, יברכך, אלו דברים וי"א שא"א הפסוקים והמשנה"⁵;

העמק ברכה בשם הראב"ד (עיין בסדור צלותא דאברהם) שהיא סמוכה לברכת המפיל ואין שינת הלילה נחשבת כהפסק. וברור שתשובה זו אפשר לקבל רק לפי שיטת ר"ת (תוס' ברכות יא: ד"ה שכבר), שסובר ששינה אינה נחשבת כהפסק. אולם לפי שיטת הרא"ש (ברכות דף ה: בדפי הרא"ש ד"ה אמר) ששינה אכן נחשבת הפסק, מאי איכא למימר?

ואולי י"ל שמי שנהג לסדר ברכת השחר לפי סדר הגמ' דברכות (ס:) מתחיל באלקי נשמה בלי ברכה קודמת. היא עומדת בפני עצמה. אולם כשסדרו חז"ל סדר ברכות השחר כנהוג מאז, נשתנה טבע ברכת אלקי נשמה לברכה הסמוכה.

³ עיין בפרישה סי' מ"ו, ס"ק כח על הסתירה בין פסק הטור בסי' ו ובין הנהגתו בסי' מ"ו.

⁴ התוספתא (ברכות ו סק"ג) וכן בסידורים ישנים ובהרבה ראשונים כולל הרי"ף (ברכות מד: בדפי הרי"ף), והרמב"ם (הל' תפילה ז:ו), מביאים הנוסח "שלא עשני גוי". אולם הטור משתמש בלשון ע"ג. בפירושו לסידור עבודת ישראל, מסביר הרב יצחק בן אריה את המקור והסיבה לשינוי הלשון ל"נכרי".

⁵ היש אומרים סוברים שכיון שמיד אחרי ברכות התורה מתחילים בפרשות הכיור והתמיד וכן קטעים ממשניות וברייתא אין צורך לפסוקי יברכך וכו'.

מעניין בסדור תפילות ישראל עם פי' של ר' שמשון רפאל הירש ועם מבוא מאת נכדו, הר' יוסף ברוער, שאז שרת כרב של קהל עדת ישורון בניו יורק [פלדהיים, 1969/5729] לא עקב אחר הסדר הזה. מנהגו של קהל עדת ישורון הוא מנהג פרנקפורט דימיין ומשתמשים בסדור שפת אמת.

(17) פרשת הכיור; (18) פרשת התמיד; (19) פרשת הקטורת⁶ עד הברייתא של ר' ישמעאל.

ברוב סידורי אשכנז הנמצאים בארה"ב מופיע סדר דומה אלא שאין סומכים ברכת אשר יצר לאלקי נשמה. בין ברכות אלו מופיעות ברכות התורה עד סוף הברייתא של אלו דברים. וכן פסק הרמ"א (או"ח, סי' מ"ו ס"ק ט).

כמה סידורי אשכנז שיצאו לאור בא"י כמו סדור רנת ישראל (נוסח אשכנז לבני חוץ לארץ, מהדורה שניה מתוקנת; ירושלים תשמ"א/1981) מתחילים בברכות הנאמרות בבית לפני צאת המתפלל לבית הכנסת. הסדר הוא: על נטילת ידים, אשר יצר, אלקי נשמה, ברכות התורה, יברכך וכו' ו"כשנכנס לבית הכנסת אומרים" אדון עולם, יגדל, וברכות הבקר.

יוצא מכל זה שיש ארבע שיטות לגבי מקומה של ברכת התורה:

- א. בין ברכת אשר יצר לאלקי נשמה. כנראה שזה הנוסח המקובל ביותר בקהילות אשכנז של מזרח אירופה עשרות אם לא מאות שנים.
- ב. לפני רוב ברכות הבקר, שזה שיטת ר' יעקב בעל הטורים וכן הוא בערוך השולחן (סי' מ"ו, ס"ק י"ד כמנהג מקומו).
- ג. לפני בואו לבהכ"נ ואחרי אשר יצר ואלקי נשמה.
- ד. לפני פרשת הכיור, שזה שיטת קהילות אשכנז המערבי (גרמניה).⁷

שלש השיטות הראשונות באות לפתור את שאילת בעל הטורים – איך אפשר לבטא פסוקים בלי לברך ברכת התורה? הפתרון הוא לברך ברכות התורה מקודם. לכן כשיגיע לפסוק של שמע ישראל כבר בירך ברכות התורה.⁸ וכן פסק השו"ע בשיטה הראשונה (או"ח סי' מ"ו, ס"ק ט).

והגם שבפירוש של הרב הירש על ברכת אלקי נשמה נזכר צירוף ברכת אשר יצר לאלקי נשמה, אין זכר העברת ברכת התורה לפני פרשת הכיור למרות שכן היה המנהג בפרקפורט.

⁶ בסדור עבודת ישראל: "יש מוסיפים כאן לומר פ' סממני הקטורת" וכו' אבל לא מופיע בסדור שפת אמת. מ"מ לא מקובל לאומרו ולא הקטעים של תנו רבנן פטום הקטרת עד ה' צבאות.

⁷ עיין בביאור הגר"א לש"ע או"ח סי' מ"ו שחקר בסדורים קדמונים ואחרונים ומצא שהנוסח היה כזה.

⁸ וצ"ל לפי שיטת א' וב' דאין לומר "מה טובו" בבואו לבה"כ. ומה שכתב בעל הטורים והמחבר (או"ח סי' א, ס"ק ה) לומר כמה פרשיות כמו פרשת העקידה ועשרת הדברות צ"ל שזהו דוקא כשבירך ברכות התורה מקודם.

אולם לפי שיטה ד' שמחכים לברך ברכת התורה עד פרשיות הכיור, איך מותר לומר הפסוק הראשון של ק"ש או פסוק מצפניה לפני שהמתפלל מברך ברכות התורה?

על שאילה זו כבר תירץ הבית יוסף (או"ח סי' מ"ד ד"ה והוקשה לי) ע"פ האגור בשם מהר"ם שקיים הבדל בין לימוד התורה לקריאת פסוקים דרך תחנונים. קריאת פסוקים דרך תחנונים – "אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים ... ואומרים שמע ישראל וכו'" – הוא שבח להקב"ה אבל אינו לימוד התורה ואינו מחייב ברכות התורה. וכן הפסוק מצפניה – "וקיים לנו מה שכתוב בעת ההיא וכו'". וכן תפילת רבי – "שתצילינו היום" – למרות שהוא מופיע בתורה שבעל פה, מ"מ קטע זה נאמר כבקשה לפני הקב"ה ולא בתורת לימוד.⁹ וזאת שיטת הי"א (שו"ע או"ח, סי' מ"ד ס"ק ט) – "ויש אומרים שאין לחוש כיון שאינו אומרם אלא דרך תחנונים".

הבדל זה בין לימוד תורה וקריאת פסוקים מופיע גם לגבי אמירת הסליחות בימים לפני ר"ה ובין כסה לעשור. הרמ"א שם מסכים לשיטת הי"א שצטטנו: "שהרי בימי הסליחות מתפללים סליחות ואח"כ מברכים על התורה עם סדר שאר ברכות וכן בכל יום כשנכנסים לבהכ"נ אומרים כמה פסוקים ואח"כ מברכים על התורה".

הכל מוסבר יפה בלבוש (או"ח, הלכות ר"ה סי' תקפ"א):

ונ"ל לדידן שאנו נוהגין בכל השנה בברכת התורה כדעת הר"י ז"ל בעל הטורים שמברכין אותו קודם שיאמר שום פסוק ואפי' קודם לאותן פסוקים שנוהגין לומר משום שבח וריצוי כדאיתא לעיל סימן מ"ד סעיף ט' יש לנו לנהוג כן ג"כ באילו הימים שאומרים הרבה פסוקים קודם הסליחות יש לנו

⁹ נוסח האר"י ז"ל (כפי שמופיע בסידור בנוסח חב"ד) ברכות התורה מופיעות לפני קריאת פסוקים אבל אחרי תפילת רבי. ונראה שלנוסח זה קיים הבדל בין קריאת פסוקי תנ"ך לתפילת רבי. פסוקים אינם ניכרים מתוך עצמם שהם תחינות אע"פ שמתוך מקומם בנוסח התפילה אפשר להבינם ככה. משא"כ בתפילת רבי, שנוסחו מראה שהוא בקשה ולא לימוד תושבע"פ. ויתכן שזאת כוונת הלבוש (סי' א, ס"ק ט) – "ואפי' למ"ד פסוקים שאינו אומר דרך לימוד אלא דרך בקשה ורצוי איך צריך לברך עליהם, הרי אין אלו הפסוקים נכלו פרשת הכיור, פר' תרומת הדשן, ופר' הקרבנות] שום לשון ריצוי ובקשה רק קורא בתורה והוא מכפר ומועיל כמו קרבן".

לברך ברכת התורה קודם להם דבשלמא בני ארץ אשכנז שאין נוהגין לומר בכל השנה ברכת התורה עד קודם פרשת התמיד וחושבין הפסוקים שקודם לכן לפסוקי רצוי שאין צריך לברך עליהם ברכת התורה ה"נ באלו הימים אין צריכין לברך קודם סליחות אבל אנו שבכל ימות השנה מברכין ברכת התורה מיד קודם כל הפסוקים דס"ל שאע"פ שאינם אלא משום שבח וריצוי צריכין ברכה לפנייהם ה"נ יש לנו לעשות כן בימי הסליחות לברך קודם כל הסליחות ופסוקים ואי לא עבדינן כן עבדינן דברים דסתרי אהדרי והוינן ככסיל ההולך בחושך.

א"כ ההבדל בין מקומה של ברכת התורה בתפילת השחר תלוי בשאלה אם ברכת התורה נתקנה על קריאת התורה או על לימוד התורה. אם אפילו קריאת פסוקים דורשת ברכה, אז אסור להגיד פסוקים או תורה שבע"פ בלי ברכה. ואם רק לימוד התורה דורשת ברכה אז מותר לקרא פסוקים או מאמרי חז"ל אבל אסור ללומדם בלי ברכה.

אולם הבחנה זו קיצונית מדאי. גם לפי מנהג אשכנז מזרח אירופה צ"ל שברכות התורה פוטרות לא רק קריאת התורה אלא גם לימוד התורה, דאל"כ איך מותר ללמוד תורה בהמשך היום בלי לברך ברכת נוספת בזמן הלימוד? אולם לא ברור איזה חלק של סדר ברכות השחר דורש רק קריאה ואיזה מהם דורש לימוד. להלן ננסה להבחין בין החלקים האלו.

ומאוד יתכן ששתי הברכות – "המלמד תורה לעמו ישראל" ו"נותן התורה" באות כל אחת להתיר סוג שונה של גישת היהודי לתורה. ברכת "נותן התורה" באה להתיר קריאת פסוקים ולכן כשקוראים את תורה שבכתב בציבור מברכים "אשר בחר בנו... נותן התורה". ברכת "לעסוק בדברי תורה" שבתוכה נכלל "לומדי תורה" באה להתיר לימוד תורה שבע"פ.¹⁰

¹⁰ על ההבדל הזה בין קריאה ללימוד וברכה שונה לכל פונקציה עיין ברבינו יונה (ברכות ה: בדפי הרי"ף ד"ה והא) שכתב: "וברכת אשר בחר בנו שהיא מעולה למקרא". ובהמשך מוסיף הרי"ף גם על תורה שבע"פ: "ונצטרך לומר לפי דבריו [כלו' ר' יעקב] שאינם אלא שתי ברכות [כלו' "לעסוק" ו"והערב נא" הן ברכה אחת ו"אשר בחר בנו" ברכה שניה] ... האחת [כלו' "אשר בחר בנו"] כנגד תורה שבכתב והאחרת [כלו' "המלמד תורה לעמו ישראל"] כנגד תורה שבעל פה". ואמנם רבינו יונה מבדיל בין תורה שבע"פ לתורה שבכתב ולא בין "קריאת" תורה

מכלל זה נובעים כמה השלכות לגבי אמירת הקרבנות בשחר וכן אמירת ההקדמות ותוספות לקטעי הקרבנות מחד, ומנהגי התפילה בבית האבל מאידך.

נדמה לי שיש הבדל מהותי בין הנוסח הדורש קריאה לבין הנוסח הדורש לימוד. לימוד דורש הבנה או לפחות פירוש המלים (עיין למשל במגן אברהם או"ח סי' נ' ס"ק ב').¹¹

ולכן לפי מנהג אשכנז המערבי, אחר שבירך ברכות התורה צריך להבין כל פסוקי התורה ומימרות חז"ל שהוא מבטא, ואם לא הבין אותם אינו מקיים מצוות תלמוד תורה. ונוסף לכך, יתכן שמי שאינו מבין נחשבת ברכתו כברכה לבטלה.

לא כן לפי נוסח אשכנז מזרח אירופה. צריכים רק לבטא הפסוקים ולא חשוב אם מבינים מה שקוראים או לא. עיקר ברכות התורה בבקר בא על קריאת פסוקים. אולם בודאי אם מבין מקיים גם קריאה וגם לימוד.¹²

מרעיון זה נובעת השלכה נוספת. לפני פרשת קרבן התמיד בסידורי אשכנז מזרח אירופה נמצאת בקשה "יהי רצון... שתרחם עלינו... ונקריב לפניך קרבן התמיד... כמו שכתבת עלינו בתורתך וכו'". אחר הקטע של פר' התמיד מופיע עוד קטע – "יהי רצון... שתהא אמירה זו חשובה ומקובלת ומרוצה לפניך

ל"לימוד" תורה. אך ייתכן שהוא מבין שיש הבדל בין צורת הלימוד של תורה שבע"פ לצורת הלימוד של תורה שבכתב, והוא ש"קוראים" תורה שבכתב אבל "לומדים" תורה שבע"פ. וכן כתב האגור (ב"י או"ח סי' מ"ז ד"ה וכתב [הב"י]). אולם כדאי להעיר שאבן הירחי (מצוטט בב"י שם ד"ה וזו נוסחה) מתנגד – "דאילו לעסוק בד"ת אינה אלא על קריאת התורה".

מה שברכות התורה בבקר אינן פוטרות ברכה על קריאת התורה בציבור עיין רא"ש ברכות ו. בדפי הראש וכן טור או"ח סוף סי' מ"ז.

¹¹ שם מסביר המחבר טעם לומר משנת איזהו מקומן ור' ישמעאל – "כדי שיזכה כל אדם ללמוד בכל יום מקרא משנה וגמרא". ומעיר המ"א "אבל עכשיו שאין מבינים צריכים ללמוד להבין דאל"כ אינו נחשב ללימוד" (וכן עי' ערוך השולחן שם ס"ק א).

¹² חילוק זה מופיע גם בקריאת המגילה. מי שקורא או שומע קריאת מגילה בלשון הקודש קיים מצוותו אע"פ שאינו מבין לשון הקודש. משא"כ שומע בלשון אחר צריך להבין את הלשון הזאת כדי לצאת (מגילה יח.).

כאילו הקרבנו קרבן התמיד במועדו ובמקומו וכהלכתו". נוסח דומה נמצא לפני פרשת הקטרת. ולפני משנת איזהו מקומן באה בקשה הכוללת את המלים "ואתה אמרת ונשלמה פרים שפתינו ולכן יהא שיח שפתותינו חשובה ומקובלת לפניך כאילו הקרבנו קרבן התמיד במועדו ועמדנו על מעמדו".

כל ההוספות האלה אינן מופיעות בסדורי אשכנז המערבי.

לפי מה שכתבנו ההבדל ברור. אם פרשת הקרבנות נקראת, אז מדויק הלשון "אמירה זו". וגם המונח של "ונשלמה פרים שפתינו" המבוסס על המימרא של ר' אמי (מגילה לא:): "אמר [הקב"ה] לו [כלו' לאברהם] כבר תקנתי להם סדר הקרבנות כל זמן שקוראין בהן מעלה אני עליהן כאילו מקריבין לפני קרבן ומוחל אני על כל עונותיהם". (כדאי לשים לב למילה "קוראין"). ולכן מובן מאילו שמתאימות בקשות אלה לקריאת פר' הקרבנות.

אולם בסידורי אשכנז המערבי פרשת הקרבנות באה בתור לימוד התורה ולא בגלל "ונשלמה", וא"כ לא מתאימות בקשות אלה.

יתכן שההבדל בין קריאה ללימוד, ובמיוחד שאין חיוב לימוד בכלל במנהג אשכנז מזרח אירופה, הוא חד מדאי. הלא גם הטור וגם המחבר פסקו שטעם קביעת משנת איזהו מקומן וברייתא דרבי ישמעאל בסדר היום הוא משום לימוד התורה (סי' נ'). וכן המ"א שהבאנו מקודם (הערה 11) מדגיש שכדי לצאת ידי חובת מצות לימוד התורה בפרשיות אלו חייבים ללמוד ולא רק לקרות.

אולי יש לסנן שיטת מזרח אירופה ולהכיר שיש שני קיומים בפרשיות אלו – גם קריאה וגם לימוד. מי שמבין יוצא ידי לימוד תורה, ולכן קבעו חז"ל פרשיות בסדר היום. אולם מי שאינו מסוגל ללמוד יוצא ידי חובתו בקריאה. יסוד להבדל זה נמצא במשנה ברורה (סי' מ"ח ס"ק א'): "ונראה לי פשוט דמי שיודע ספר מצוה ללמוד... הכוונה שהוא מתעסק להבין עניניה לא אמירת התיבות לבד". ומי שאינו "יודע ספר" – מה הוא חייב לעשות – האם עליו לדלג על פרשיות אלו? משמע שיוצא ידי חובתו ע"י קריאה בלבד. וכן משמע בבית יוסף (סי' מ"ח ד"ה ואין לחוש). למרות שהמחבר דורש לימוד פר' התמיד וכו', כותב הב"י על לשון הטור לגבי מי שקרא פרשת התמיד לבדו ואח"כ כשהוא מתפלל עם הציבור קרא אותה שנית ואין זה נחשב כהוספה בלתי רצויה. לשונו הוא: "ולא תימא דהוא כמקריב שני תמידין בשחרית דהוא כמוסיף על המצות דבקריאה בעלמא ליכא משום כל תוסיף".

נדמה לי שהבדל זה בין קריאה ללימוד כדי לצאת חובת חז"ל לגבי שילוב פרשיות קרבנות וכו' בסדר היום משקף שתי גישות בגמרא עצמו. המימרא של רב אמי דורשת אמירה. אולם הגמ' במנחות (ק). מביאה כמה מימרות חז"ל לגבי מי שלומד תורה כאילו הקריב קרבנות. לדוגמא: אמר רבי יצחק מאי דכתיב זאת תורת החטאת... כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת". מימרות אלה דר' אמי ור' יצחק אינם מנוגדות אלא כל אחת ואחת מתרכזות על כוחות היחיד. מי שיודע ללמוד – חייב ללמוד, ולמי שאין לו היכולת ללמוד, מקבל שכר בקריאתו.¹³

2. נוסח התפילה בבית האבל – מה מדלגים בברכות השחר? מוזכר בהלכות אבל (שו"ע י"ד סי' שע"ד) שאבל אסור בתלמוד תורה. המנהג הוא שגם כשמתפללים בבית אבל מדלגים חלקי סדר היום שנחשבים לימוד. אצל יהודי אשכנז המערבי (אבל לא מנהג פרנקפורט) מדלגים על כל פרשת הקרבנות עד וכולל ר' ישמעאל. עכשיו מובן למה – אין לומדים בבית אבל.¹⁴ אולם קשה למה בבית אבל וכן בט' באב מברכים ברכות התורה וברכת כהנים ואלו דברים הלוא גם הם לימוד תורה?

מצד מנהג אשכנז מזרח אירופה ג"כ צ"ב. ישנם מנהגים שונים. הצד השווה הוא (כמו שמזכיר המ"א) שמדלגים משהו – אם זה פרשת העקידה, ו/או פרשת קרבן התמיד וקטורת, ו/או משנת איזהו מקומן ו/או מדרש ר' ישמעאל. וכן בט' באב.¹⁵ הסודר נחמת ישראל שיצא לאור ע"י איחוד בתי הכנסת החרדים

¹³ אולם עיין בלבוש (או"ח סי' מ"ח).

¹⁴ זאת נגד המ"א או"ח סי' נ ס"ק א ומצטט ההלכה באו"ח סי' תקנ"ד, סעי' ד בהלכות ט' באב שמותר לקרות כל סדר היום ופרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן ומדרש רבי ישמעאל". המ"א לשיטתו (או"ח סי' מ"ו, ס"ק ט"ו לפי פסק הלבוש שצטטנו לעיל).

אולם אין מנהגינו כן. בבית אבל בכלל אין אומרים אותם. ב"כל בו על אבילות" מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד (פלדהיים תשט"ז/1958) ע' 273 מזכיר שמדלגים פטום הקטורת ומשנת איזהו מקומן ונדמה לי להוסיף גם מדרש ר' ישמעאל אומר. ובט' באב מוסיפים הקרבנות בתחילת תפילת מנחה. [עיין סדר קינות השלם לתשעה באב (הרב אברהם יצחק יעקב רוזנפלד, מהדורה שניה תש"ל/1970)].

¹⁵ עיין כדוגמא בסדר קינות המבוארות לתשעה באב נוסח אשכנז (ע"י בנימין זאב הלוי שישא, ירושלים, תשנ"ה/1990). בשחרית מדלגים פר' הכיור וכל פר' הקטורת אולם לא על איזהו

של ארצות הברית (OU) מבדיל בין ש"ץ שהוא אבל לש"ץ שאינו אבל. האבל מדלג פרשת הכיור וקרבתן הקטורת עד משנת איזהו מקומן. ולמה – הלא לפי מנהגם קריאת פרשיות אלה אינו לימוד התורה אלא סתם קריאה של סדר היום וכדברי המ"א?

ואולי אפשר לתרץ את שתי השאלות על סמך התפקיד של קדיש דרבנן. קדיש דרבנן זה בא בסידור הרמב"ם (נוסח הקדיש ב"סדר תפילות כל השנה" ועיין גם בערוך שולחן או"ח סי' נ"ה ס"ק ה') "ואפילו במדרשות והגדות" – כלו' על לימוד תורה שבע"פ אפילו לימוד אגדתא. גם הב"י מצטט האגור בשם הראב"ד: "וקדיש אחר אמירת מזמור או פרק או אגדה או משנה" (או"ח, סי' נ"ה ד"ה ואומר).

נוסח התפילה המקובל היא לומר קדיש דרבנן בבקר בסוף סדר הקרבנות. אולם, כאמור, קדיש דרבנן דורש לפי כמה ראשונים לא רק קריאת התורה אלא לימוד תורה.¹⁶

יוצא מאמירת קדיש דרבנן על לימוד תורה שמוכרחים אנו לקבל מה שכתבנו לעיל. לפי הנוסח של אשכנז מזרח אירופה סדר הקרבנות נחשבים לא רק קריאה אלא גם לימוד תורה. וע"כ שפיר משמיטים כמה פרשיות בבית האבל.

ולפי הנחה זו אפשר גם לזהות פרשיות סדר הקרבנות שנחשבות לימוד – אלה שמשמיטים אותם בבית האבל, כל מקום לפי מנהגו. רוב מה שנשאר דורש רק קריאה ורק פרט אחד נחשב כלימוד כדי לומר עליו קדיש דרבנן.

לפי מנהג אשכנז המערבי ג"כ צריך ללמוד משהו כדי לחייב אמירת קדיש דרבנן. לכן בבית אבל לומדים המינימום – רק הקטעים שאומרים בכל יום אחרי ברכת התורה – ברכת כהנים ושני מאמרי חז"ל "אלו דברים".

מקומן ור' ישמעאל. מעניין שבבקר אומרים פר' התמיד אולם בלי הבקשות ובתפילת מנחה חוזרים על פר' התמיד עם ההקדמה והבקשה בסוף.

¹⁶ דעה זו נגד פסק המ"א (או"ח סי' נ"ד, ס"ק ג) שדורש דוקא אגדה או אפי' פסוקים (שם בשם לקוטי פרדס) על סמך פשוטות הגמ' (סוטה מט.) "עלמא אמאי קא מקיים אקדושה דסידרא ואיהא שמייה רבא דאגדתא". אבל אין להביא ראיה מהרמ"א (או"ח סי' נ"ד, ס"ק ג) שכתב "כי לעולם אין אומרים קדיש בלא תהלה לפניו" ששם מדובר על הקדיש בסוף פסוקי דזמרה.

השלכה נוספת שאינה קשורה לשינוי מנהגים גם כן נובעת ממה שכתבנו לגבי מי שאיחר לבוא לבהכ"נ. אם המאחר מצא את הצבור באמצע פסוקי דזמרה מציע המחבר כמה עצות איך לנהוג (או"ח סי' נ"ה).

בסוף הסימן כתב הרמ"א "ומכל מקום יאמר כל הברכות שמחויב לברך בבקר". המשנה ברורה (שם ס"ק י') וגם הערוך השולחן (שם ס"ק ח') מבינים שהרמ"א מתכוון שיש לומר ברכות אלה אחר גמר התפילה. וזה לשיטת הרמ"א (בסי' מ"ו ס"ק ט'), שאין איסור באמירת פסוקים קודם ברכות התורה. אולם לשיטה שמעדיף המחבר בסי' מ"ו "שלא יקרא פסוקים קודם ברכת התורה" אולי אפשר להבין את הוספת הרמ"א לגבי פסק המחבר. ופירושו – מי שאיחר לבוא לבהכ"נ בזמן תפילת השחר ועוד לא בירך ברכות התורה, יש להתחיל בברכת התורה ואח"כ ימשיך עם שאר התהילות והתפילות.

למסקנה נובעים כמה הבדלים אם מתחילים תפילת השחר בברכות התורה או אם מוטב לאחרים. אם מתחילים בברכות התורה, סימן הוא שאסור לבטא שום פסוק או מימרא של חז"ל אפילו אם אומרם דרך בקשה. אין המתפלל צריך להבין מה שהוא מבטא כי הוא עסוק בתפילה ולא בלימוד התורה.

אולם אם מאחרים את ברכות התורה אחר אמירת כמה פסוקים מהתורה שבכתב ומימרות חז"ל מתורה שבע"פ, אז קיים הבדל בין קריאה בתור בקשה, דהיינו מה שנאמר מקודם ברכות התורה – לקריאה בתור לימוד, דהיינו מה שנאמר אחר ברכות התורה. א"כ צריך המתפלל להבין מה שהוא מבטא, כי בחוסר הבנה אין מוצא פיו נחשבת ללימוד. מזה נובעים כמה מסקנות בענין אמירה נגד לימוד פרשת הקרבנות, הבקשות שבנוסח אשכנז מזרח אירופה הנאמרים לפני ואחרי פרשת הקרבנות, ונהגי התפילה בבית האבל ובתשעה באב.

והנה ברור שעדיף שיבין המתפלל את מה שהוא מבטא ולהגיע לדרגה לא רק של קריאת פסוקים אלא של קבלת שכר על תלמוד תורה בנוסף לתפילה. יה"ר שנזכה לכך.